

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20ΗΣ ΜΑΪΟΥ 1986

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΑΝΗ

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Ένα ιστορικό Πρόβλημα

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Κ. MARIO MONTUORI

Πρὶν ἀπὸ ἕναν αἰῶνα ὁ *Antonio Labriola*¹ τελείωνε τὴ μονογραφία του γιὰ τὸν Σωκράτη μὲ τὴν παρατήρηση: «αὐτὸ τὸ θέμα μολονότι ἔχει συζητηθεῖ πολλές φορές, διατήρησε καὶ διατηρεῖ ἀκόμα τὸ θέλγητρο μιᾶς ἔρευνας ποὺ δὲν ἔχει ἐξαντληθεῖ».

Νομίζουμε ὅτι καὶ σήμερα, παρὰ τὴ συμβολὴ μιᾶς φιλολογίας ποὺ ἤδη στὸ μακρινὸ 1913, ὁ *Maier*² τὴν ἔβλεπε «φοβερὰ εὐρεῖα», δὲν θὰ καταλήξει σὲ διαφορετικὸ συμπέρασμα ὅποιος θέλει νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν Σωκράτη.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἔχει γράφει τίποτα, ἐνῶ ἔχουν γραφτεῖ πολλὰ γιὰ κεῖνον, μολονότι εἶναι σχεδὸν ἀπόλυτη ἡ ἔλλειψη ιστορικῶν δεδομένων γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ γιὰ τοὺς λόγους τῆς τύχης του, ἔχει μεταβάλλει τὴν σωκρατικὴ ἔρευνα σὲ ἀκραία περίπτωσι τῆς φιλοσοφικῆς ιστοριογραφίας, κάνοντάς την ἕνα πρόβλημα, ὅπως λέγεται, χωρὶς ἐλπίδα λύσης³.

1. Βλ. *A. Labriola*, *Σωκράτης*, Νεάπολη 1909· ἔκδ. ἐπιμέλεια *B. Croce* Μάρι, 1947⁴, σ. 165.

2. *E. Maier*, *Σωκράτης*. Τὸ ἔργο του καὶ ἡ θέσι του στὴν ἱστορία, ἔκδ. ἰταλ. Φλωρεντία, 2 τόμοι, 1943, I, σ. 2.

3. Ἔτσι ἀρχίζει τὴν Εἰσαγωγή του ὁ *Maier*, στὸ *Σωκράτη*, ὁ.π., σ. 1: «Ἡ εἰκόνα

Φαίνεται, μάλιστα, ότι αυτό ακριβώς το ανέφικτο και απροσδιόριστο του ιστορικού προσώπου του Σωκράτη, ή αδιάλειπτη επαναφορά του σαν πρόβλημα, ή ίδια ή ένδογενής προβληματικότητα του ανθρώπου Σωκράτη, είναι σέ κατακλείδα, ή ουσία και ή επικαιρότητά του. Και όμως, ή περίπτωση, πού επισημάνθηκε πολλές φορές, ότι το ιστορικό πρόσωπο του Σωκράτη θα έχει φτάσει σέ μās ανεπανόρθωτα διασπασμένο σέ μιá ασύμφωνη πολλαπλότητα φιλολογικῶν εικόνων πού ξεφεύγουν από τις βασικές κατηγορίες τῆς ιστορικής έρμηνείας, δέν είναι δυνατό, όταν τὸ σκεφτοῦμε καλά, νά μās οδηγήσει στό νά παραιτηθοῦμε από τήν έρευνα του ανθρώπου Σωκράτη γιά νά περιοριστοῦμε νά επαναθέτομε ατέλειωτα ένα ιστορικό πρόβλημα, πού προορίζεται, όπως σδήποτε σέ μιá αποθαρρυντική κατάληξη.

Έξ άλλου, και μόνη ή σπουδαιότητα τῆς πολλαπλότητας και αντιφατικότητας τῶν σωκρατικῶν εικόνων τῆς φιλολογικῆς παράδοσης θα αρκοῦσε γιά νά καταλήξουμε σέ ένα συμπέρασμα σχετικά μέ τήν εὐρύτητα ενός ιστορικο-πολιτιστικού φαινομένου, πού δημιουργήθηκε σέ μιá ορισμένη στιγμή τῆς πολιτικῆς ιστορίας τῆς Ἀθήνας, στό κέντρο τῆς οποίας ὑπῆρχε όμως ένα ορισμένο ιστορικό πρόσωπο γιά τὸ ὁποῖο συνέκλιναν έρμηνείες ή παρουσιάσεις ή και άπλοι χαρακτηρισμοί, ριζικά αντίθετοι μεταξύ τους.

Αντί, λοιπόν, νά παραιτηθοῦμε από τόν Σωκράτη μετατοπίζοντας τὸ πρόβλημα του ιστορικού Σωκράτη στό ιστορικό πεδίο του Σωκρατισμοῦ⁴, σά νά ἤτανε δυνατό νά γίνει μιá έρευνα πού νά άγνοεῖ τὸ αντικείμενό της, ή στήν περίπτωσή μας, μιá σωκρατική έρευνα πού νά παραβλέπει τὸ ιστορικό πρόσωπο του Σωκράτη⁵,

του Σωκράτη παραμένει γιά μās πάντα ένα πρόβλημα· και ένα πρόβλημα, μάλλον χωρίς έλπίδα λύσης».

4. Αυτό, πραγματικά, τουλάχιστο προγραμματικά, προσπαθεῖ και θα λέγαμε καλύτερα, άναγγέλλει, ὁ De Magalhães-Vilhena, *Le problème de Socrate*, ὁ.π. σ. 12 κ.έπ. Πρβλ. και F. Adorno, Εἰσαγωγή στό Σωκράτη. Μάρι 1970, πού μεταθέτει τὸ πρόβλημα από τόν ιστορικό Σωκράτη στήν ιστορικότητα κάθε σωκρατικῆς έρμηνείας.

5. Αυτό προκύπτει, πραγματικά, από τήν ανακοίνωση του De Magalhães-Vilhena, *Le problème de Socrate*, ὁ.π.: «Si (...) la personnalité réelle de Socrate nous échappe, la critique a encore à faire avec le socratisme», σ. 12-13. Τὸ κλασσικό, όμως, παράδειγμα τῆς παραίτησης από τόν Σωκράτη τὸ δίνει ὁ N. Gullay, *The Philosophy of Socrates*, London, 1968, *Preface*, πού δέν άσχολεῖται μέ τόν Σωκράτη, αρκούμενος, κατά τήν γνώμη του, νά μάθει τί σκεφτόταν ὁ Σωκράτης ή ὁ Σωκράτης πού δέν γνωρίζει. Τῇ γραμμῇ του Gullay άκολούθησε πρόσφατα ὁ G. X. Santas, *Socrates Philosophy in Plato's Early Dialogues*, London 1979, ὁ ὁποῖος, προσδιορίζοντας, ὅπως εἶχε ἤδη κάνει ὁ Gullay, τὸ δοκίμιό του σαν «A philosophical study», άποφεύγει νά θέσει τὸ ιστορικό πρόβλημα του Σωκράτη.

θα πρέπει μᾶλλον νὰ δδηγήσουμε τὴν ἔρευνα στὸ κέντρο τῆς εὐρείας κίνησης ἰδανικοποίησης καὶ μυθολογισμοῦ ποὺ δημιουργήθηκε στὴν Ἀθήνα μὲ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη καὶ σὲ συνέπεια αὐτοῦ τοῦ θανάτου, προσπαθώντας νὰ κατανοήσουμε τὸν τρόπο τῆς γέννησής της μὲ ἀποτέλεσμα τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ κατηγορήθηκε, δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε, νὰ ἐμφανίζεται διαθλασμένο σὲ μιὰ πολλαπλότητα καὶ ἀντιφατικότητα φιλολογικῶν εἰκόνων.

Σὲ ἀντίθεση, ὅμως, μὲ τὶς προσπάθειες διαγραφῆς ἢ ἀποφυγῆς τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος ἐξ αἰτίας τῆς δοκιμασμένης μὴ προτασιμότητάς του σὰν προβλήματος ἱστορικῆς γνώσης, θὰ εἶναι χρήσιμο, γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ, νὰ ἐπαναλάβουμε ὅτι τὸ σωκρατικὸ πρόβλημα, μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα τῆς ἔρευνας, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἓνα πρόβλημα ἱστορικῆς γνώσης, μὲ σκοπὸ νὰ ἐξακριβώσει τι σκεπτόταν ὁ φιλόσοφος Σωκράτης καὶ ποιά εἶναι ἡ θέση ποὺ τοῦ ἀνήκει στὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς σκέψης, ἀλλὰ ἓνα πρόβλημα ἱστορικῆς μεθόδου μὲ προορισμὸ νὰ βρεῖ ἓνα δυνατὸ δρόμο πλησιάσματος τοῦ ἀνθρώπου Σωκράτη, ποὺ στὴν Ἀθήνα τῆς ἐποχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἔζησε τὶς συνθῆκες τῆς ὑπαρξῆς καὶ τοῦ πεπρωμένου του.

Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ ἐπαναθέσουμε τὸ πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη ἀρχικὰ στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Ἀθήνας, καὶ μετὰ σ' ἐκεῖνο τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς σκέψης, γιὰτὶ ἂν κατορθώσουμε νὰ μάθουμε γιὰτὶ ὁ ἄνθρωπος Σωκράτης καταδικάστηκε, θὰ κατορθώσουμε νὰ μάθουμε καὶ ποιοὺς πραγματικὰ ἦταν ὁ τρόπος τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψης του, τρόπος πού, ἐνῶ προσείλκυε νέους μὲ κοινὴ καὶ ἐνθερμὴ τὴ διάθεση γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωή, προκάλεσε καὶ τὴν κατηγορία του γιὰ διαφθορὰ καὶ ἀσέβεια ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ τελικὰ πέθανε.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πιά ὁ φιλόσοφος Σωκράτης ποὺ θὰ ἐκπροσωποῦσε τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ σχετικισμὸ τῶν σοφιστῶν στὸν ἰδεαλισμὸ τοῦ Πλάτωνα, ἀλλὰ ὁ Ἀθηναῖος πολίτης Σωκράτης ποὺ κατηγορήθηκε, δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε γιὰ ἀσέβεια, στὴν προσπάθειά μας νὰ κατανοήσουμε τὴν τραγικὴ συνάφεια μεταξὺ τοῦ σωκρατικοῦ διαλόγου καὶ τοῦ θανάτου μὲ κώνειο, ποὺ εἶναι στὴν οὐσία, ἅμα τὸ ἐξετάσουμε καλὰ, τὸ πραγματικὸ πρόβλημα τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος. Εἶναι φανερὸ πὼς μιὰ σωκρατικὴ ἔρευνα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἂν, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, ἀναγνωρίζει καὶ ἀποδέχεται τὸ συμπέρασμα τοῦ Gigon σχετικὰ μὲ τὴ μὴ προτασιμότητα τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος σὰν προβλήματος ἱστορικῆς γνώσης⁶, ἀπὸ τὴν ἄλλη

6. O. G i g o n, *Sokrates*, Bern 1947², σ. 14.

ἀπορρίπτει τὸν σκεπτικισμό τοῦ *Gigon* σχετικά μὲ τὴ θέση καὶ ὕπαρξη τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος⁷, ἀντιπαράθετοντας σ' αὐτὸ τὴ δικαιολογημένη ἐμπιστοσύνη σὲ μιὰ ἐκ νέου παρουσίαση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος σὰν προβλήματος ἱστορικῆς μεθόδου.

Γιατὶ ἂν, πραγματικά, γιὰ τὸν Σωκράτη δὲν γνωρίζουμε τίποτα ἄλλο παρὰ ὅτι κατηγορήθηκε, δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε⁸, οἱ λόγοι τῆς καταδίκης του θὰ πρέπει ὥστόσο νὰ μᾶς λένε κάτι γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ζοῦσε καὶ σκεφτόταν, καὶ ὁ ὁποῖος ἀπέναντι στὴ νοοτροπία, τὰ ἤθη καὶ τοὺς νόμους τῆς Ἀθήνας τοῦ 399 π.Χ., τὸν ἔκανε νὰ φαίνεται ἀσεβῆς καὶ διαφθορέας καὶ προκαλέσει τὴν κατηγορία, τὴ δίκη καὶ τὴν καταδίκη του.

Ὁ θάνατος μὲ κώνειο στὶς φυλακὲς τῶν Ἑνδεκα γίνεται ἔτσι τὸ μὴ ἀμφισβητήσιμο ἱστορικὸ γεγονὸς τῆς σωκρατικῆς βιογραφίας· τὸ γεγονὸς δηλαδή, ποὺ περικλείνει τὸ μυστικὸ τῆς ἀνθρώπινης καὶ φιλοσοφικῆς προσωπικότητος τοῦ γιοῦ τοῦ Σωφρονίσκου· τὸ κεντρικὸ σημεῖο διάχυσης καὶ σύγκλισης συνάμα τῶν πλατῶν νημάτων τῆς σωκρατικῆς ἔρευνας.

Καὶ ἔτσι, ἂν, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ, τὸ σωκρατικὸ πρόβλημα στὴν παραδοσιακὴ του τοποθέτηση παραμερίζεται ὀριστικά, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐμφανίζεται ξανὰ σὰν ἓνα γεγονὸς νέο καὶ διαφορετικὸ, σὰν μιὰ θέση μεθόδου γιὰ μιὰ ἐπανάγνωση τῶν κειμένων τῆς λογοτεχνικῆς παράδοσης ἢ ὁποῖα, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν ἀρχαία γοητεία τοῦ μύθου τοῦ δίκαια καταδικασμένου, διαμορφώνεται σὰν ἔρευνα τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψης τοῦ Σωκράτη, ποὺ βοηθοῦν νὰ φωτίσουν τοὺς λόγους ἐκείνου τοῦ θανάτου.

Θὰ πρέπει μόνο νὰ προσθέσουμε ὅτι μιὰ ἔρευνα προκαθορισμένη γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ δὲν μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ στὸ στενὸ περιβάλλον τῶν παραδοσιακῶν πηγῶν, καταγράφοντας κάθε φορὰ τὴν συμφωνία μεταξὺ τους, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθεῖ καὶ στὰ ἀπολογητικὰ κείμενα καὶ στὰ κατηγορητικά: στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ξενοφῶντα, ὅπως στὸν Ἀριστοφάνη καὶ στὸν Πολυκράτη· στὴ δικαστικὴ πράξη κατηγορίας καὶ στὴν ἐτυμηγορία τῶν Ἑλιαστῶν.

Ἄν ποῦμε, ἀντίθετα, ὅτι οἱ Ἑλιαστὲς ἀποτελοῦσαν μιὰ ομάδα μὲ χυδαῖα πολιτικὰ συμφέροντα⁹ καὶ ὅποιος ἐπιδοκιμάζει τὴν ἐτυμηγορία τους δὲν ἔχει καμιά

7. *Gigon*, ὁ.π., σ. 64.

8. Ἐἶναι αὐτὸ ποὺ παραδέχεται ὁ *Gigon*, ὁ.π. στὴν *Socraticische Frage*.

9. *P. Martinetti*, Σωκράτης, στὸ *Λόγος καὶ Πίστη. Δοκίμια θερησκευτικά*, Τοῦρῖνο 1944, σ. 443.

αἰσθησι τῆς δικαιοσύνης¹⁰, σημαίνει στὴν οὐσία ὅτι στερούμαστε ἀπὸ τῆ συμβολῆ τῆς μόνης ἱστορικῆς μαρτυρίας γιὰ τὸν ἄνθρωπο Σωκράτη ποὺ ἔδωσαν 500 σύγχρονοι¹¹, ἡ συμπεριφορὰ τῶν ὁποίων δὲν μπορεῖ νὰ κριθεῖ σὲ συνάρτηση μὲ μιὰ συγκυριακὴ πολεμικὴ¹² ἢ μὲ τὶς ἐπιφάσεις ἐνὸς ἀπατηλοῦ μοραλισμοῦ¹³.

Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ ὅσα ἔχουμε πεῖ ὡς ἐδῶ, θὰ πρέπει τουλάχιστον νὰ ἔχει γίνει φανερό, ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ δικαστικὴ κατηγορία καὶ ἡ ἐτυμηγορία τῶν Ἑλιαστῶν δίνουν τὸ κλειδὶ ἀνάγνωσης τῶν παραδοσιακῶν κειμένων, ἱκανὸ νὰ μετατρέπει τὴ φιλολογικὴ μετάθεσι τῶν ἀντίθετων λόγων κατηγορίας καὶ ὑπεράσπισης σὲ ἀξιοπρόσεκτες ἱστορικὲς μαρτυρίες συγχρόνων γιὰ τὸν ἄνθρωπο Σωκράτη καὶ τὸ ἔργο του.

Ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πολυκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ξενοφῶν ἔχουν σχεδιάσει σωκρατικὲς εἰκόνες ποὺ ἀντιτίθενται ριζικὰ μεταξὺ τους· οἱ πρῶτοι ἀποδίδοντας στὸν Σωκράτη τὰ βαρύτερα σφάλματα, οἱ δεῦτεροι, ἀπαλλάσσοντας τὸν Σωκράτη ἀπὸ κάθε σφάλμα, καταγγέλλοντας ἐπομένως τὴν τερατώδη ἀδικία τῆς καταδίκης του· ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πολυκράτης κατηγοροῦντας τὸν Σωκράτη γιὰ ἀσέβεια καὶ μισοδημία· ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ξενοφῶν ὑμνῶντας ἀντίθετα τὴν εὐλάβεια τοῦ δασκάλου καὶ τὴν πίστη του στοὺς νόμους τῆς Ἀθηναϊκῆς πατρίδας· γιὰ τοὺς μὲν ὁ χειρότερος, ὑποκείμενος σὲ θάνατο· γιὰ τοὺς ἄλλους, ὁ καλύτερος, ἄξιος γιὰ τὸ Πρυτανεῖο.

Ἡ ἀμείωτη αὐτὴ ἀντιφατικότητι τῶν κειμένων κατηγορίας καὶ ὑπεράσπισης παραμερίστηκε ἐπιπόλαια, ἀποκλείοντας ἔτσι πότε τὰ μὲν καὶ πότε τὰ δέ, καὶ συνήθως τὰ πρῶτα, θέτοντας ἐπομένως καὶ λύνοντας τὸ πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη ὄχι πιά πρὸς τὴν κατεύθυνσι τῆς κατανόησης τῶν ἀντίθετων λόγων τῆς κατηγορίας καὶ τῆς ὑπεράσπισης, τῆς ἀλήθειας, δηλαδή, τῆς κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς ἀντίθετες σωκρατικὲς παρουσιάσεις τῶν συγχρόνων· ἀλλὰ πρὸς ἐκείνη πού, ἀποκλείοντας ἄκριτα τὰ κείμενα κατηγορίας, θὰ ἔβρισκε στὰ ἀπολογητικὰ

10. K. Hildebrand, Πλάτων. Ὁ ἀγὼνας τοῦ πνεύματος γιὰ τὴν ἐξουσία, ἐκδ. ἱτ. Τουρίνο, 1947, σ. 81.

11. Οἱ 500 ἀθηναῖοι δικαστὲς τῆς δίκης τοῦ Σωκράτη ἀναγνώρισαν ὅλοι τὴν ἐνοχίαν τοῦ 160 τιμωρόντας τὸν μὲ πρόστιμο, τριακόσιοι σαράντα μὲ τὴν ποινὴ θανάτου.

12. Ὅπως συμβαίνει πραγματικὰ μὲ τὸν Martinetti, Σωκράτης, ὁ.π., σ. 445, ὁ ὁποῖος, ἀντιδρώντας στὸ φασισμό ποὺ τοῦ εἶχε ἀφαιρέσει τὴν ἐδρα, ἔγραφε, μὲ διαφανῆ ὑπονοούμενα: «τὸ Σωκράτη μποροῦν καὶ σήμερα νὰ τὸν ἐπικαλεστοῦν ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ, χωρὶς νὰ εἶναι φιλόσοφοι, αἰσθάνονται σὰν καθήκον νὰ ὑπακούσουν στὴ φωνὴ τῆς συνείδησης ἀντὶ στοὺς νόμους τῶν ἀνθρώπων».

13. Εἶναι ἡ περίπτωσι τοῦ K. Hildebrand, Πλάτων, ὁ.π., σελ. 81.

κείμενα μιὰ ἐναρμόνιση καὶ συμφωνία τους, πὸν «οἱ μαρτυρίες, λακωνικὲς εἶναι ἀλήθεια, μὰ ἐντελῶς ἄξιες πίστης»¹⁴ τοῦ Ἀριστοτέλη ἔδιναν τὸ σίγουρο σωκρατικὸ ὄριο.

Ὁ Ἀριστοτέλης γινόταν ἔτσι ὁ ἐγγυητὴς τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ξενοφώντα καὶ ἡ ἀξιοπιστία τῶν σωκρατικῶν εἰκόνων τῆς φιλολογικῆς παράδοσης εἶχε ἀφεθεῖ στὴν ἀξιοπιστία τοῦ Ἀριστοτέλη· ἐκείνου δηλαδὴ ἀκριβῶς πὸν δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκληθεῖ σωκρατικὸς μάρτυρας καὶ στάθηκε ἓνας ἀναξιόπιστος ἱστορικός.

Ὁ Ἀριστοτέλης σὰν σταθερὸς ὁρος σύγκρισης πρέπει νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀντίθετα μὲ τὸ μόνον σίγουρο ἱστορικὸ δεδομένο πὸν ἔχουμε γιὰ τὸν Σωκράτη ἢ, τουλάχιστο, μὲ αὐτὸ πὸν μᾶς ἐπιτρέπει ἀκόμα νὰ μιλάμε γιὰ κεῖνον τὴν ἔνορκη, δηλαδὴ, κατηγορία τῶν Ἄνυτον, Μέλητον καὶ Λύκωνα, ἐπικυρωμένη ἀπὸ τὴν δικαστικὴ ἀπόφαση πὸν ψήφισε ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλιαστῶν¹⁵, στὴν ὁποία ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἀνάγονται καὶ νὰ συγκρίνονται τὰ γραπτὰ κατηγορίας καὶ ὑπεράσπισης, ἡ Ἀπολογία τοῦ Πλάτωνα καὶ ἡ Κατηγορία τοῦ Πολυκράτη, ἡ Κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφώντα.

Ὅχι λοιπὸν ἀπὸ τὴ συμφωνία μερικῶν πηγῶν μεταξὺ τους ἀλλὰ ἀπὸ τὸ λεπτὸ παιγνίδι ἀντίστιξης τῶν γραπτῶν κατηγορίας καὶ ὑπεράσπισης ὑπάρχει ἐλπίδα γιὰ μιὰ ἀξιοπρόσεκτη ἱστορικὴ ἀναδόμηση τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀθηναίου δασκάλου πὸν τοποθετεῖται ὅχι πια μεταξὺ τοῦ σχετικισμοῦ τῶν σοφιστῶν καὶ τοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Πλάτωνα, ἀλλὰ σὲ μιὰ ὀρισμένη στιγμή τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Ἀθήνας, ὅπου τὸ περιεχόμενο τοῦ σωκρατικοῦ διαλόγου ταυτιζόταν μὲ τὴν τραγικότητα τοῦ πεπρωμένου τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅσο ζοῦσε, πάντως, ὁ Σωκράτης οἱ Ἀθηναῖοι, ὅχι χωρὶς λόγο, τὸν γνώριζαν μόνον σὰν ἀσεβὴ καὶ διαφθορεᾶ· ἐνῶ ὅταν πέθανε ὁ Σωκράτης, μερικοὶ ἐξήμνησαν τὸ θάνατό του σὰν ἐμβληματικὸ τοῦ δίκαια καταδικασμένου· ὅχι χωρὶς λόγο, δηλαδὴ, ὅσο ζοῦσε ὁ Σωκράτης, οἱ μαρτυρίες συγχρόνων, πὸν ἔχουν φτάσει ὡς ἐμᾶς, εἶναι μόνον καταδίκες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἔργου του· ὁ χλευασμὸς τῶν

14. Th. Gomperz, "Ἑλληνες στοχαστές. Ἱστορία τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, 1896, 3 τόμοι, Ἐκδ. ἱτ. τόμοι 2, Φλωρεντία 1953, σ. 449: «Ὁ Ἀριστοτέλης, γράφει ὁ E. Garin, Παρατηρήσεις σὲ μιὰ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, στὸ Ἡ φιλοσοφία σὰν ἱστορικὴ γνώση. Μπάρι, σ. 81., ὑπῆρξε ὁ μεγαλύτερος καταχραστὴς τῆς προηγούμενης ἀπὸ αὐτὸν σκέψης πὸν ἡ ἀρχαιότητα μας ἔχει δώσει».

15. Τὴν θανατικὴ ποινὴ ψήφισαν 290 ἀπὸ τοὺς 500 δικαστὲς στὴν πρώτη ψηφοφορία καὶ 340 στὴ δεύτερη, καὶ οἱ ἐπὶλόιμοι 160 τῆς δεύτερης ψηφοφορίας δὲν ψήφισαν ἐναντίον τῆς ἀπόφασης λόγω ἀθωότητος τοῦ Σωκράτη, ἀλλὰ γιὰ μιὰ ποινὴ πῶς ἐλαφριά: τὸ πρόστιμο, βλ. Πλάτων: Ἀπολ. 36Α· Διογ. Λαερτ. II V 41.

κωμικῶν, ἡ κατηγορία τοῦ Ἀριστοφάνη, πού προηγῆται μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ τῆ δικαστικῆ τῶν Ἄνυτου, Μέλητου καὶ Λύκωνα· ἡ ἐτυμολογία τῆς πλειοψηφίας τῶν Ἑλιαστῶν καί, τέλος, ἡ Κατηγορία πού ὁ Πολυκράτης, ἀργότερα, θὰ ἀντιτάξει στὴν Ἀπολογία τοῦ Πλάτωνα.

Νεκρὸς ὁ Σωκράτης, ὁ ἄνθρωπος πού κατηγορήθηκε, δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε σὰν ἀσεβῆς καὶ διαφθορέας, τιμόταν ἀπὸ ἄλλους, ἀντίθετα, σὰν ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ τῶν Δελφῶν, προορισμένος γιὰ μιὰ πνευματικὴ ἀποστολὴ γιὰ ὅλο τὸ λαό.

Θὰ πρέπει νὰ ἀναρωτηθοῦμε λοιπὸν τί προκαλέσε μιὰ τόσο ριζικὴ μεταβολὴ προοπτικῆς στὴν κρίση γιὰ τὸν ἄνθρωπο πού καταδικάστηκε γιὰ ἀσέβεια καὶ μήπως ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη ἦ, καλύτερα, οἱ λόγοι τοῦ θανάτου, εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τοῦ θρύλου πού δημιουργήθηκε γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομά του, καὶ βάσει αὐτοῦ ὁ Σωκράτης, πού ἡ πλειονότητα τῶν Ἀθηναίων θεωροῦσε σωστὴ τὴν κατηγορία καὶ τὴν καταδίκη του, ἔχει ἀναπαραχθεῖ σὲ μιὰ πολλαπλότητα φιλολογικῶν εἰκότων ἀκριβῶς ἀντίθετων μὲ ἐκεῖνες πού, στὰ μάτια τῶν σύγχρονων, εἶχανε προκαλέσει τὴν κατηγορία καὶ εἶχανε νομιμοποιήσει τὴν ἀπόφαση.

Ἔχουμε πεῖ καὶ ἐπαναλάβει ἄλλοῦ ὅτι ἡ κατηγορία καὶ ἡ καταδίκη τοῦ Σωκράτη σὰν διαφθορέα τῶν νέων ἐπεκτεινόταν καὶ στοὺς νέους πού τὸν συναναστρέφονταν, τοὺς ὁποίους ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου ἔδινε τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς θεωροῦν σὰν διεφθαρμένους.

Ἡ νομιμότητα, μάλιστα, τῆς ἀπόφασης βρισκόταν ἀκριβῶς στὸ ὅτι, γιὰ τοὺς Ἑλιαστὲς ἢ γιὰ τὴν πλειοψηφία τους, εἶχε ἀποδειχθεῖ ἡ ὑπαρξὴ νέων διεφθαρμένων ἀπὸ τὸν Σωκράτη.

Ἄν δὲν ἦταν ἔτσι, ἂν δηλαδὴ ὑπῆρχε κάποιος βασικὸς λόγος γιὰ νὰ μὴ πιστέψουμε ἢ καὶ μόνο γιὰ νὰ δυσπιστοῦμε γιὰ τὴν καλὴ πίστη τῶν δικαστῶν καὶ τὴ νομιμότητα τῆς ἀπόφασης, τότε ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη θὰ ἔπρεπε πραγματικά, νὰ καταδικαστεῖ σὰν «μιὰ δικαστικὴ δολοφονία»¹⁶ ἢ σὰν «μιὰ κολοσσιαία ἀδικία»¹⁷ γιὰ τὴν ὁποία θὰ ἦταν ὑπεύθυνοι οἱ δημοκρατικοὶ πού γύρισαν στὴν Ἀθήνα.

Μόνο πού εἶναι δύσκολο, εἰλικρινά, νὰ πιστέψουμε ὅτι στὴν Ἀθήνα, πού ἐπούλωνα τίς πληγές τῆς ἀπὸ τὸν μακρὸν καὶ καταστρεπτικὸ Πελοποννησιακὸ πόλεμο τώρα, μὲ τὸ καθεστὼς τῆς ἀμνηστίας τοῦ Εὐκλείδη¹⁸ ἓνας ἄνθρωπος μὲ πο-

16. Maier, Σωκράτης, ὅ.π. σ. 108.

17. Martinetti, Σωκράτης, ὅ.π. σ. 443.

18. Γιὰ τὴν ἀμνηστία τοῦ Εὐκλείδη, πού ἐπέβαλλε τὴν λήθη τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ἢ προηγουμένων ἀπὸ τὸ 404 βλ. Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολ. 39.

λιτικό κύρος όπως ο Ἄνυτος, καὶ μαζί του ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλιαστῶν, θὰ ἀποφάσιζαν νὰ ἀναλάβουν τὴν εὐθύνη μιᾶς παταγώδους ἀδικίας σὲ βάρος ἑνὸς ἀνθρώπου πολὺ γνωστοῦ, τουλάχιστο ἀπὸ μιὰ εἰκοσιπενταετία, στὴν Ἀθήνα καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτή, ποὺ θὰ τὸν προστάτευαν σίγουρα ἰσχυρὲς φιλίες· καὶ αὐτὸ ὅταν ἀκριβῶς ἡ πόλη ἐφάρμοζε τὶς προτάσεις λήθης καὶ εἰρήνευσης, τῶν ὁποίων ἐγγυητὴς ἦταν ἡ δημοκρατία ποὺ εἶχε ἐπανέλθει στὴν Ἀθήνα.

Ἄν, ὅταν πέθανε ὁ Σωκράτης, οἱ φίλοι του, ἢ, καλύτερα οἱ μαθητὲς του, ποὺ ἡ ἀπόφαση τοὺς ἐξομοίωνε μὲ κεῖνον, ἀποφάσισαν, ἀντίθετα, νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα¹⁹, δὲν τὸ ἔκαναν βέβαια γιατί ἡ πόλη ἦταν ἔρημη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ποὺ τῆς εἶχε δώσει μιὰ ψυχὴ καὶ μιὰ ἐλπίδα σωτηρίας²⁰ ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος ἔτριξε κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τῶν σωκρατικῶν²¹.

Αὐτοὶ εἶχαν γίνει, πραγματικά, δύο φορὲς μισητοὶ στὰ μάτια τῶν Ἀθηναίων δημοκρατικῶν· πρῶτα γιατί ἦταν «οἱ καλοὶ τε καὶ αἰσχροὶ»²², «τὰ τέκνα τῶν πιδὸ πλούσιων οἰκογενειῶν»²³, ποὺ τοὺς εἶχε διαφθείρει ὁ Σωκράτης καὶ ἀντιπροσώπευαν ἐπομένως τὴ βέβαιη καὶ φανερὴ ἀπόδειξη τῆς ὑπαιτιότητάς του· καὶ ὕστερα ἐπειδὴ δὲν κατάφεραν νὰ ἀποτρέψουν μὲ τὴ φυγὴ ἐκεῖνο τὸ θάνατο²⁴.

Αὐτὸς ὁ θάνατος ἀντιπροσώπευε μιὰ κατάφωρη προδοσία τοῦ πνεύματος ἀνεκτικῆς ἐπιείκειας ποὺ ἤθελε νὰ δείχνει ἡ δημοκρατία μόλις ἐπέστρεψε στὴν Ἀθήνα, καὶ γι' αὐτὸ δυσαρέστησε ὅλους· τοὺς φίλους ὅπως καὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Σωκράτη, ὅποτε οἱ μὲν κατηγοροῦσαν τοὺς δὲ γιὰ τὸ τραγικὸ γεγονός ποὺ ἔγινε στὶς φυλακὲς τῶν Ἑνδεκα· οἱ φίλοι παραπονιόνταν γιὰ τὴν τερατῶδη ἀδικία τῆς κατηγορίας καὶ τῆς καταδίκης· οἱ ἐχθροὶ ἔφεγαν τὴν ἀνικανότητα τῶν πρώτων, ἐπειδὴ δὲν κατάφεραν, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἦταν δυνατό²⁵, νὰ γλυτώσουν τὸν Σωκράτη ἀπὸ τὸ πεπρωμένο του· καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, ἐκδικητὲς καὶ ὑπεύθυνοι ταυτόχρονα γιὰ ἓνα θάνατο μὴ θελημένο καὶ ὁμῶς ἀκαταμάχητο, ὅπως ἀκαταμάχητη στάθηκε ἐνάντια σὲ κάθε δέλεαρ, καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ ἀνθρώπου στὴν ὑπακοὴ στὸ νόμο

19. Διογ. Λαέρτ. II 10, 106. Εἶναι πιθανὸ οἱ σωκρατικοὶ ποὺ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μὲ τὸν Πλάτωνα νὰ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀναφέρονται στὴν Ἀπολογία καὶ στὸν Φαίδωνα.

20. Αὐτά, μαζί μὲ ἄλλα, πιστεύει ὁ L. Stefanini, Πλάτων, 2 τόμ. Πάδοβα 1949² σ. 22.

21. Δίκαia, κατὰ τὸ Maier, Σωκράτης, δ.π. I σ. 110.

22. Ὅπως ἤδη προσδιόριζε ὁ Ἀριστοφάνης, Νεφ. 101 τοὺς μαθητὲς τοῦ Σωκράτη.

23. οἱ τῶν πλουσιωτάτων, Πλάτων, Ἀπολ. 23C.

24. Πλάτων, Κρίτ. 45A· 46A.

25. Πλάτων, Κρίτ. 45 C.

του: στο νόμο τοῦ δίκαιου δηλαδή, ἢ ἐκείνου πὸν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον γνωρίζει τὸ δίκαιο καὶ τὸ ἄδικο²⁶.

Διεφθαρμένοι, ὅπως ἔδινε τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς ἀποκαλοῦν ἢ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου καὶ ἀνίκανοι, ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσαν οἱ δημοκρατικοὶ ἐπειδὴ δὲν μπόρεσαν νὰ ἀποφύγουν τὴν καταδίκη τοῦ Σωκράτη, πράγμα ἐξ ἄλλου θεμιτὸ καὶ προβλεπόμενο, οἱ σωκρατικοὶ δὲν ἄργησαν πολὺ νὰ καταλάβουν ὅτι δὲν εἶχαν πιά θέση στὴν Ἀθήνα καὶ γι' αὐτὸ ἀποφάσισαν νὰ φύγουν στὰ Μέγαρα, στὸν Εὐκλείδη· «ἀπὸ φόβο τῶν τυράννων» ὅπως λέει ὁ Ἑρμόδωρος²⁷ ἢ, μᾶλλον, γιὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν λαϊκὴ ὀργὴ πὸν καταλόγιζε περισσότερο σ' αὐτούς, παρὰ στὴν ἀπόφαση τῶν Ἡλιαστῶν, τὸ θάνατο τοῦ Σωκράτη, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πὸν ἂν τὸ εἶχαν θελήσει, ὁ Σωκράτης θὰ εἶχε σωθεῖ, ὅπως περίμεναν ὅλοι στὴν Ἀθήνα ὅτι θὰ κατέληγε ἐκεῖνο τὸ ἀπαίσιο περιστατικό.

Εἶναι θεμιτὸ ἐπομένως νὰ ὑποθεσούμε ὅτι, ὅταν συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὸν Εὐκλείδη, στοὺ σίγουρο ἄσυλο τῶν Μεγάρων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ κλαῖνε τὸ χαμένο φίλο καὶ νὰ συγκεντρώνουν τὶς μνημεις του, οἱ σωκρατικοί, θὰ ἀνάλαβαν νὰ ἀναζητήσουν στοιχεῖα ὑπεράσπισης ἀπὸ τὶς κατηγορίες πὸν τοὺς βάραιναν, ἢ καλύτερα, νὰ ἀντιπαραθέσουν στὶς κατηγορίες τοὺς λόγους πὸν ἀπαλλάσσοντας τὸν Σωκράτη ἀπὸ τὴ θανατικὴ ποινὴ θὰ ἀποκαθιστοῦσαν μαζί μὲ τὸν Σωκράτη καὶ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους. Γιατί, ἂν, πραγματικά, οἱ σωκρατικοὶ εἶχαν κατηγορηθεῖ γιὰ διαφθορὰ μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου καὶ γιὰ ἀπροθυμία ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη, οἱ προϋποθέσεις μιᾶς ἐπιστροφῆς τοὺς στὴν Ἀθήνα βασίζονταν στὴ δυνατότητα μιᾶς ἀποκατάστασής τοὺς πὸν θὰ ἀποκαθιστοῦσε μαζί καὶ τὸν ἄνθρωπο πὸν καταδικάστηκε γιὰ ἀσέβειαν· στὴ δυνατότητα, δηλαδή, νὰ ξαναπαρουσιάσουν στὴν Ἀθήνα μιὰ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη ἀπαλλαγμένου ἀπὸ κάθε σφάλμα καὶ ἀποφασισμένου, πάντως, νὰ μὴ θελεῖ νὰ ἀποφύγει μὲ τὴν φυγὴ τὴν ἀπόφαση²⁸.

Σχεδιάζοντας ὅμως μιὰ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη πὸν θὰ κατόρθωνε νὰ καταπραΰνει τὴ λαϊκὴ ἀντιπάθεια, χωρὶς ὥστόσο νὰ προδίνει τὸ πνεῦμα τοῦ σωκρατικοῦ διαλόγου, οἱ σωκρατικοὶ κατέληξαν νὰ ἀποκαλυφθοῦν ὁ καθένας κομιστὴς ἐνὸς

26. Πλάτων, Κριτ. 47 D.

27. Διογ. Λαέρτ. II X, 106. "Ὅτι πρέπει νὰ ἐννοήσουμε «τυράννους» τοὺς δημοκρατικούς πὸν ἐπέστρεψαν στὴν Ἀθήνα τὸ ἐπιβεβαιώνει ὁ Αἰλιανός, Ποικ. Ἰστ. III 17, πὸν ἀναφέρει πὼς ὁ Σωκράτης ταῦτιζε δημοκρατία μὲ τυραννία.

28. Πλάτων, Ἀπολ. 37C· Κρίτων 44C· 52C· ὅτι θὰ μπορούσε βλ. E. U. Pao li, Μελέτες γιὰ τὴν Ἀττικὴ δίκη, Πάδοβα 1933, σ. 191.

δικού του Σωκράτη, πιστός διερμηνέας τῆς σκέψης του, θεματοφύλακας ζηλότυπος τοῦ ἠθικοῦ του μηνύματος.

Ἡ ἀμείωτη ἐχθρότητα τῶν σωκρατικῶν μεταξύ τους²⁹ γεννήθηκε μὲ ἄλλα λόγια, καὶ ὀξύνθηκε, ἀκριβῶς ὅταν ἐκεῖνοι ἀναρωτήθηκαν γιὰ τὸ χαρακτηριστὶ τῆς σωκρατικῆς κληρονομίας, γιὰ τὴ σημασία ποὺ εἶχε ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη γιὰ τὸν καθένα. Τότε, μᾶλλον, στὴν ἐξορία τῶν Μεγάρων καὶ στὴν ἀβεβαιότητα τῆς δικτῆς τους τύχης, ὁ κοινὸς δάσκαλος ἔγινε ὁ Σωκράτης τοῦ καθενὸς καὶ ἡ μοναδικότητα τοῦ προσώπου του πολλαπλασιάστηκε μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν σωκρατικῶν, διαθλασμένη ἐπομένως σὲ μιὰν ἀσύμφωνη ποικιλία ἀντιφατικῶν εἰκόνων. Σ' αὐτὴ τὴν ὀρισμένη ἱστορικὴ καὶ ψυχολογικὴ κατάσταση ὁ Πλάτωνας, παίρνοντας θέση, ἀρχίζει τὴ φιλολογικὴ του σταδιοδρομία, ὅπως καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια κατάσταση πηγάζει καὶ διαμορφώνεται ὁ θρόλος ποὺ ἄνθισε γύρω ἀπὸ τὸν Σωκράτη.

Καὶ ὁ Πλάτων παίρνει θέση ἀπαντώντας στὴ διπλὴ κατηγορία διαφθορᾶς καὶ νωθρότητας μὲ τὴν Ἀπολογία καὶ τὸν Κρίτωνα, σκιαγραφώντας ταυτόχρονα μιὰ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη ποὺ, σὲ ἀντίθεση μὲ κάθε ἀλλοίωση ἢ παραποίηση, ὁ Πλάτων σκόπευε νὰ τὴν ἐπιβάλλει σὰν τὴ μόνη πιστή³⁰, ἐκείνη, δηλαδή, στὴν ὁποία θὰ μπορούσαν νὰ ἀναγνωριστοῦν φίλοι καὶ μαθητὲς τοῦ ἰδίου δασκάλου.

Γι' αὐτό, σὲ ἀντίθεση, μὲ τοὺς παλιὺς καὶ νέους κατήγορους, σὲ ἀντίθεση δηλαδή, μὲ τὴν παλιὰ κατηγορία τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ τὴν ἔνορκη κατάθεση τῶν Ἀνυτου, Μέλητου καὶ Λόκωνα, ποὺ συνέπιπταν ἀκριβῶς στὰ σημεῖα κατηγορίας, καὶ ἐπομένως μὲ τὴν ἀπόφαση τῶν Ἑλλιαστῶν ποὺ ἀναγνώριζε καὶ καταδίκασε τὸν Σωκράτη σὰν ἀσεβῆ καὶ διαφθορέα, ὁ Πλάτων μετέβαλε τὸν κατηγορούμενο σὲ κατήγορο, τὸν ἀσεβῆ στὸν ἐκλεκτὸ τοῦ Θεοῦ τῶν Δελφῶν· τὸν διαφθορέα τῶν νέων στὸν ἄνθρωπο ποὺ ἔχει ἀναλάβει μιὰ ἠθικὴ ἀποστολὴ γιὰ ὅλο τὸν λαὸ· τὸν ἐχθρὸ τῆς πόλης στὸν θρησκευτικὸ ἀπόστολο ποὺ ἔχει σταλεῖ ἀπὸ ἓνα Θεὸ νὰ τὸν ἐξευμενίσει γιὰ τὴν σωτηρίαν της.

Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι κατηγοροῦσαν τοὺς σωκρατικοὺς ὅτι δὲν προσπάθησαν νὰ σώσουν ἓνα τέτοιο ἄνθρωπο, ὁ Πλάτων ἀπαντοῦσε διευκρινίζοντας καθαρὰ στὸν Κρίτωνα ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν θέλησε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν καταδίκη³¹, μολοντί οἱ φίλοι τὸν παρότρυναν γι' αὐτὸ καὶ εἶχαν ἐτοιμάσει τὴν φυγὴν του.

29. Γιὰ τὴν ἐχθρότητα τῶν σωκρατικῶν μεταξύ τους βλ. Διογ. Λαερτ. VII, 7· VI 2, 21· III 34, 35, 36· II 7, 65 II 6, 57-58· Πλάτων. Σοφ. 251 BC.

30. Πλάτων, Ἀπολ. 33B.

31. Πλάτων, Κρίτ. 44C.

Ὅτι ὁ Σωκράτης τοῦ Πλάτωνα, ὁ Σωκράτης πὺν ὁ Πλάτων καὶ οἱ σωκρατικοὶ εἶχαν γνωρίζει καὶ ἀγαπήσει στὴ ζωὴ δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ὁ Σωκράτης πὺν ἡ δελφικὴ Πυθία εἶχε διακηρύξει σὰν τὸν πιὸ σοφὸ ἀπὸ ὅλους, προορίζοντάς τον ἐπομένως νὰ ἀσκεῖ ἕναν ἀτέρμονα ἔλεγχον μὲ τὸν ὁποῖο ἐλεγχόταν καὶ ὁ ἴδιος· ὅτι, μὲ λίγα λόγια, ὁ Σωκράτης πὺν κατηγορήθηκε γιὰ ἀ σ έ β ε ι α ν δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἐκεῖνος τῆς Ἀ π ο λ ο γ ί α ς, ὀλοφάνερα φτιαγμένος πάνω στὴν πλατωνικὴ ἐπινόηση τοῦ χρησμοῦ στὸ Χαιρεφόντη· οὔτε ἀκόμα λιγότερο ἐκεῖνος πὺν ἀρνιέται, μὲ τὴν φυγὴ, τὴ σωτηρίαν γιὰ νὰ μὴν προσβάλλει τοὺς νόμους τῆς πόλης πὺν εἶχαν προτείνει καὶ ψηφίσει ἄνθρωποι πὺν ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης τοὺς ἀποκαλεῖ ἄξεστους, ἄστατους καὶ ὅτι δὲν γνωρίζουν τὸ δίκαιο³², ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ καὶ ἀποδειχθεῖ ἄλλοῦ.

Ἀρκεῖ νὰ σημειώσουμε, ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν Σωκράτη, φτιαγμένο γιὰ λόγους ἀπολογητικούς, προβάλλει καὶ γίνεται σαφὴς ὁ Σωκράτης πὺν μάγεψε τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Κριτία, τὸν Χαρμίδην, τοὺς Θηβαίους πυθαγόρειους καὶ τὸν Μεγαρέα Εὐκλείδην, τὸν Ἀντισθένη καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ δύο γενιὲς Ἀθηναίων καὶ μὴ, πὺν ἦταν μανιώδεις ὅλοι ὅπως καὶ ὁ προστατευόμενος τοῦ Περικλῆ³³ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων³⁴, νὰ ἐπιδοθοῦν στὴν πολιτικὴ ζωὴ μόλις θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ τὸ κάνουν.

Γιατὶ ἂν αὐτὴ τὴν ἐξέταση τῶν ἀνθρώπων στὴν ὁποία εἶναι ἀφιερωμένος ὁ Σωκράτης τῆς Ἀ π ο λ ο γ ί α ς καὶ τῶν πρώτων διαλόγων, τῶν λεγομένων σωκρατικῶν, τὴν ἀντιλαμβανόμαστε σωστὰ σὰν ἀναγωγὴ τοῦ καθενὸς στὴν δική του κατάσταση, ὁπότε καθένας εἶναι αὐτὸ πὺν κάνει ἢ ἡ συνείδηση τῆς ἱκανότητάς του στὴν ἀσκηση μιᾶς τέχνης ἢ ἐνὸς ἐπαγγέλματος, τότε τὸ σωκρατικὸ ἐρωτᾶν θὰ ἀποκαλύπτει τὴν ἐσώτατη ὑπονοούμενη ριζικὴ κριτικὴ τοῦ δημοκρατικοῦ καθεστώτος πὺν παραβλέπει κάθε εἰδικὴ ἀρμοδιότητα ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν κυβερνήση, τὰ δημόσια πράγματα ἢ τὴν ἀσκηση τῶν δημόσιων ἀξιωματῶν. Στὸν Κ ρ ί τ ω ν α, στὸ διάλογο, δηλαδή, ἀκριβῶς, πὺν θεωρήθηκε ἡ πιὸ βασανιστικὴ μαρτυρία τοῦ ἀδιάφθορον σεβασμοῦ τοῦ Σωκράτη γιὰ τοὺς νόμους τῆς ἀθηναϊκῆς πατρίδας, ὁ Πλάτων βάζει στὸ στόμα τοῦ Σωκράτη τὴν πιὸ ἀνελέητη καὶ καταλυτικὴ κριτικὴ τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, καταγγέλλοντας χωρὶς καμιά ἀποσιώπηση τὸ ἀπολίτιστο καὶ τὴν ἀμάθεια τοῦ λαοῦ πὺν ἔγινε κυρίαρχος, καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν νομοθετῶν νὰ διακρίνουν τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακό, τὸ δίκαιο ἀπὸ τὸ ἄδικο³⁵,

32. Π λ ά τ ω ν, Κριτ. 44C. D.

33. Βλ. Π λ ά τ ω ν, Ἀλκ. I.

34. Βλ. Π λ ά τ ω ν, Ἐπιστ. VII.

35. Π λ ά τ ω ν, Κριτ. 48A.

μὴν ἀποσιωπώντας ἐπομένως καὶ ἐπιδεικνύοντας μάλιστα τὴν περιφρόνηση γιὰ τὴν λαϊκὴ κρίση³⁶, καταλήγοντας ἐπομένως στὴν πρακτικὴ ἀδυνατότητα κατανόησης καὶ διαλόγου μεταξὺ τῶν λίγων, οἱ ὀλίγοι, καὶ τῶν πολλῶν, οἱ πολλοί, μεταξὺ τῆς μειοψηφίας, δηλαδή, καὶ τῆς πλειοψηφίας· μεταξὺ ἐκείνων ἢ μόνο ἐκείνου, τοῦ μοναδικοῦ, ὁ εἷς, πὺν ἀντιλαμβάνεται τὸ δίκαιο καὶ τὸ ἄδικο καὶ ἐκείνων πὺν δὲν ἀντιλαμβάνονται τίποτα³⁷. Καὶ σχετικὰ μὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ διάλογο τοῦ Σωκράτη μὲ τὸν Κρίτωνα γιὰ τοὺς νόμους, ὁ Πλάτων τονίζει τὴν ἀσάφεια τῶν πολιτικῶν ἐννοιῶν, λόγῳ τῆς ὁποίας πλειοψηφία καὶ μειοψηφία, οἱ πολλοὶ καὶ οἱ ὀλίγοι, καὶ κατὰ συνέπεια δημοκρατία καὶ ἀριστοκρατία, μετατοπίζονται στὶς ἐννοιες καλοὶ κακοί, οἱ ἀγαθοί, οἱ κακοί, δίκαιοι καὶ ἄδικοι, ἐνάρτετοι καὶ μοχθηροί, ἀρμόδιοι καὶ ἀναρμόδιοι.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ἐπειδὴ ὡς τώρα αὐτὸ ἔχει ἀγνοηθεῖ ἢ παραμεληθεῖ ἐντελῶς, ὅτι ἡ μετατροπὴ τῶν πολιτικῶν ἐννοιῶν σὲ ἠθικὲς καὶ αὐτῶν σὲ ἐκεῖνες, συνδέεται στὸν Πλάτωνα μὲ τὴν παλιὰ διδασκαλία τῆς ἐπιμέλειας πὺν ὁ Σωκράτης εἶχε πάρει ἀπὸ τὸν Πρόδοικο [ἀπὸ τὴν Κέω³⁸] καὶ τὴν εἶχε ἐπεξεργαστεῖ μὲ τὸ ἄνθρωπος μέτρον τοῦ Πρωταγόρα, βάσει τῆς ὁποίας τὰ πράγματα εἶναι καλὰ ἢ κακὰ ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐνεργοῦντος ἢ ἀνάλογα ἀν' ὁ ἄνθρωπος πὺν τὰ κάνει εἶναι καλὸς ἢ κακός³⁹.

Καὶ ἐάν, ἐπομένως, ἡ ιδιότητα τοῦ ἐνεργοῦντος προσδιορίζει καὶ καθορίζει τὴν ιδιότητα τῶν πραγμάτων, οἱ καλοὶ ἄνθρωποι θὰ κάνουν ἔργα καὶ νόμους καὶ πολιτικοὺς θεσμοὺς καλοὺς, οἱ κακοὶ κακοὺς⁴⁰. Καὶ ὅπως, λόγῳ τῆς ἐναλλαγῆς καὶ ταύτισης τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν μὲ τὶς πολιτικὲς ἐννοιες, ὅπως οἱ κακοί - οἱ πολλοὶ ἐναλλάσσονται ἀμοιβαῖα καὶ συγχέονται μεταξὺ τους, τὸ ἴδιο καὶ «οἱ πολλοί», «ἡ πλειοψηφία», ὁ λαός, οἱ δημοκρατικοὶ μὲ λίγα λόγια, θὰ εἶναι δημιουργοὶ νόμων καὶ θεσμῶν κακῶν, ἐνῶ οἱ ὀλίγοι - οἱ καλοὶ θὰ εἶναι γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δημιουργοὶ καλῶν θεσμῶν⁴¹.

Ἀπὸ αὐτὰ καταλαβαίνουμε γιὰ τὴν πολιτικὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὁδηγοῦσε καταληκτικὰ σὲ μιὰ παραινετικὴ ἠθικὴ μὲ σκοπὸ τὸ ἠθικὸ πολιτικὸ

36. Πλάτων, Κρίτ. 44CD. 48C.

37. Πλάτων, Κρίτ. 49D.

38. (Πλάτων), Ἐρμ. 397D=DK 84 B8.

39. Πλάτων, Ἀπολ. 30 B.

40. Πλάτων, Ἀπολ. 25 CD: «Οἱ κακοὶ κάνουν πάντα τὸ κακόν, οἱ κακοὶ τὶ κακόν, οἱ καλοὶ τὸ καλόν, οἱ ἀγαθοὶ ἀγαθόν, Γοργ. 507 AC· Ἐννοφ. Ἀπομν. IV 2, 25-27.

41. Πλάτων, Γοργ. 515C· 517C.

ιδανικό της καλοκαγαθίας⁴², σὰν ἀγωγή καλῶν καὶ ἐνάρετων ἀνθρώπων προορισμένων γιὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴ καὶ ὅτι, ἐπομένως, γιὰ τὸν Σωκράτη ἡ πολιτικὴ τέχνη ἦταν τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἱκανότητα νὰ κάνεις τοὺς ἄλλους καλύτερους. Μιὰ ἱκανότητα λόγων, ποὺ τὴν ἀσκοῦν οἱ εἰδικοί· ἱκανότητα ποὺ ἔχουν οἱ καλοί, ποὺ ὄντας ἠθικὰ καλοί, εἶναι ἐπίσης καὶ μάλιστα γι' αὐτό, καλοὶ στὴν τέχνη τῆς διακυβέρνησης, ἱκανοὶ καὶ εἰδικοί στὴ διαχείριση τῶν δημόσιων ὑποθέσεων, ποὺ ἀφαιρεῖται ἀπὸ τοὺς πολλούς, οἱ πολλοί, τὴν πλειοψηφία δηλαδή, καὶ ἐπομένως τοὺς δημοκρατικούς, γιατί εἶναι κακοὶ καὶ γι' αὐτὸ ἀνίκανοι γιὰ καλὴ διακυβέρνηση.

Γίνεται λοιπὸν σαφὴς ἡ ἔννοια τῶν σωκρατικῶν ἐρωτήσεων σὰν ἄσκηση παραινετική, ποὺ ἀποσκοποῦν νὰ ὀδηγήσουν ξανὰ τὸν καθένα στὴν οὐκείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν ἱκανότητων του καὶ τῶν ὀρίων του, γιατί μόνο ὅποιος γνωρίζει τὸν ἑαυτὸ του εἶναι καλὸς καὶ ἐνάρετος⁴³, ἐνῶ κάθε κακὸ ἔχει τὴ ρίζα του στὴν ἄγνοια τοῦ ἑαυτοῦ σου⁴⁴.

Δὲν χρειάζεται καὶ πολὺ γιὰ νὰ ἀναγνωρίσουμε σ' αὐτὸ τὴν ἀντιδημοκρατικὴ πρόθεση τῆς σωκρατικῆς ἐξέτασης τῶν ἀνθρώπων καὶ γιατί ἐπομένως ἐνώθησαν μὲ τὸν Σωκράτη καὶ ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμά του οἱ γιοὶ τῶν πλούσιων ἀκριβῶς οἰκογενειῶν, «ἐκεῖνοι οἱ νέοι ποὺ ἔχουν περισσότερο καιρὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους»⁴⁵, ρωτώντας καὶ μπερδεύοντας τοὺς ἄλλους, καὶ ὁ λόγος τῆς προτίμησης τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν σωκρατικῶν, μέχρι τὴν προδοσία τῆς πατρίδας στὸν πόλεμο, γιὰ τὶς πόλεις μὲ ὀλιγαρχικὸ καθεστῶς καὶ γιὰ τὰ ἀριστοκρατικὰ πολιτεύματα⁴⁶

42. "Ὅτι ἡ καλοκαγαθία ἦταν ὁ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτη, τὸ εἶχε παρατηρήσει ἤδη ὁ Ἀριστοφάνης, Νεφ. 101 καὶ μαρτυρεῖται καθαρὰ στὸ Ξενοφ. Ἀπομν. I 2, 14, 18, 29 καὶ στὸν Πλάτωνα Ἀπολογία, Χαρμίδης, Ἀλκιβιάδης Μείζων, Πρωταγόρας καὶ Γοργίας, στὰ ὁποῖα μποροῦμε νὰ προσθέσουμε τὸ Συμπόσιο, 209 AB καὶ γενικὰ τὸν λόγο τοῦ Ἀλκιβιάδη.

43. Πλάτων, Πρωτ. 343 A'· Χαρμ. 167 A'· 169E· Ἀλκ. I. 133 BK· Γοργ. 406 B· Ἐπ. 344A· Ξενοφ. Ἀπομν. IV 4, 25-27.

44. Ἀλκ. I, 117D.

45. Πλάτων, Ἀπολ. 23C IC.

46. Βλ. Ἀριστοφ. Σφήκες, στ. 475. Ὀρνιθ. στ. 1281-1283· Πλάτων, Ἀλκ. I, 120 E - 124 A· Κρίτ. 52E-53B· Λάχ. 182E-183A, 188D· Πρωτ. 342A-343B· Γοργ. 515E· Ιππ. Μ. 283E, 285B· Πολ. VII, 544C· Μένως 318B-321D. Νόμ. I, 624A-625A· Ἐπιστ. VII, 336C· Ξενοφ. Ἀπομν. III, V, 15-17· IV, 15· Συμπ. 8, 35, 39· Ἀριστοτ. Πολ. II 1, 1260B· Ἰσοκράτ. Παναθ. 41· Πλουτάρχου. Διο. 53, 2.

καὶ ἐπομένως ἡ φανερὴ συμπάθεια γιὰ τὴ Σπάρτη⁴⁷ καὶ γιὰ τοὺς Πέρσες⁴⁸ καὶ ἐπομένως γιὰ τὸν λαμπερὸ καὶ ἁρμονικὸ Ἀπόλλωνα, ποὺ τιμᾶται ἰδιαίτερα στὴ Σπάρτη⁴⁹, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Διόνυσο, ἀγαπητό, ἀντίθετα, στὴ μάζα τοῦ λαοῦ ποὺ ἀναγνώριζε τὸν ἑαυτοῦ καὶ συνταντιζόταν μὲ ἐκεῖνο τὸν ἀκρατὴ καὶ πληβεῖο θεό⁵⁰. καὶ γι' αὐτό, καὶ ἡ προτίμηση τῆς γεωμετρίας ἀπὸ τὰ μαθηματικά, ἐπειδὴ ἡ πρώτη εἶναι ποιοτικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ καὶ γι' αὐτὸ ἀριστοκρατικὴ, ἀπὸ ὅπου καὶ ἡ πυθαγορειο-πλατωνικὴ ὑπόθεση τοῦ γεωμετρίζοντος θεοῦ⁵¹, ὅσο τὰ δεύτερα εἶναι ἀντίθετα ποσοτικὰ καὶ ἰσοπεδωτικὰ καὶ ἐπομένως δημοκρατικά.

Αὐτὴ ἡ ἀμείλικτη κριτικὴ τοῦ δημοκρατικοῦ καθεστῶτος στὰ διαφανή συνώνυμά του, ποὺ ἐμπνέει καὶ στηρίζει τὶς σωκρατικὲς ἐρωτήσεις τῶν πρώτων πλατωνικῶν διαλόγων στοὺς ὁποίους ὁλοκληρώνεται ἡ ἐξέταση τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅχι ἐπομένως τῶν ἐννοιῶν, καταστάσεων καὶ τρόπων ζωῆς, καὶ ὅχι τρόπων γνώσης, γίνεται πιὸ φανερὴ καὶ μαζὶ πιὸ ὀξεῖα καὶ ἀκριβὴς στὸν Π ρ ω τ α γ ὅ ρ α καὶ ἀκόμα περισσότερο στὸν Γ ο ρ γ ί α.

Ἄν στὸν Π ρ ω τ α γ ὅ ρ α, ἐγκαταλείποντας κάθε ἀποσιώπηση, ὁ Πλάτων ἐξαπολύει μιὰ ἐπίθεση σὲ βάθος ἐναντίον τῆς συστατικῆς βασικῆς καὶ ἀπαραίτητης ἀρχῆς τοῦ δημοκρατικοῦ συστήματος, ὅπως εἶναι ἡ π α ρ ρ η σ ί α⁵², στὸν Γ ο ρ γ ί α καταπολεμοῦνται οἱ ἴδιοι οἱ ὀνομαστοὶ ὑπέρμαχοι τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας⁵³,

47. Π λ ά τ ω ν, Κρίτ. 52C· 53B· *Ιππ.* Μ. 283E· *Λάχ.* 183AB· *Πρωτ.* 342-343B. Ἄλκ. *I* 120C· *Γοργ.* 502D-503D· 513C-515D· *Μεν.* 93B-95A· *Πολ.* VII. 544C· *Ξενοφ.* Ἀπομν. IV-4, 15· *Συμπ.* VIII 15.

48. Π λ ά τ ω ν, Ἄλκ. *I* 120C κ.ἐπ.

49. Γιὰ τὸν θρόνο τοῦ Ἀπόλλωνα σπαρτιάτη νομοθέτη βλ. Ἡ ρ ὀ δ ο τ. *I* 65, 2-3· Π λ ά τ ω ν, *Νόμ.* *I* 624A· 630D· 632D. Σχετικὰ μὲ τὴν προτίμηση τοῦ Ἀπόλλωνα γιὰ τὴν Σπάρτη, *Πίνδ.* *Πυθ.* V 69-73· *Θουκ.* *I* 118, 123· *Π* 54· *Πλούταρχ.*, *Περὶ τοῦ μὴ χεῖραν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν* 19· *Σονιδ.* βλ.λ.

50. Βλ. C. P a s c a l, *Διόνυσος, Δοκίμιο γιὰ τὴν θρησκεία καὶ τὴν θρησκευτικὴ παρωδιά στὸν Ἀριστοφάνη*, Κατάνια, 1912· R. P e t t a z z o n i, Ἡ *Θρησκεία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα*, *Τουρίνο* 1953² σ. 73 κ.ἐπ. W. K. C. G u t h r i e, *Les Grecs et leurs dieux*, Paris, 1956 σσ. 166-205.

51. Γιὰ τὴν πυθαγορειο-πλατωνικὴ ὑπόθεση τοῦ γεωμετρίζοντος θεοῦ, βλ. Π λ ά τ ω ν, *Γοργ.* 508A· *Νόμ.* 757 A-C· *πρβλ.* B. F a r r i n g t o n, Ἐπιστήμη καὶ Πολιτικὴ στὸν ἀρχαῖο κόσμος, Μιλάνο 1960 σ. 20 κ.ἐπ.· P. M. S c h u h l, *Essai sur la formation de la pensée grecque*, Paris 1949 σ. 377.

52. Π λ ά τ ω ν, *Πρωτ.* 319D.

53. Π λ ά τ ω ν, *Γοργ.* 515D.

πὸν ἀποκαλύπτονται ἐξ ἴσου μὲ τὴν πλειοψηφία τῶν Ἀθηναίων, ἀνίκανοι καὶ ἄπειροι, ὅχι ἐπειδὴ δὲν ἤξεραν νὰ κάνουν δυνατὴ καὶ πλούσια τὴν πόλιν⁵⁴, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν κατόρθωσαν νὰ κάνουν καλύτερους τοὺς πολίτες καὶ ἀκόμα λιγότερο τὰ παιδιὰ τους⁵⁵.

Ἡ καταδίκη τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας στὴ σύγκριση μὲ τὶς ὀλιγαρχικὲς κυβερνήσεις τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σπάρτης⁵⁶ καὶ τῆς Περσικῆς μοναρχίας, θὰ εἶχε προκαλέσει ζωηρὴ ἀντίδραση στοὺς Ἀθηναίους δημοκρατικούς τῶν ὁποίων γίνεταί διερμηνεία ὁ Πολυκράτης, πὸν κατέρχεται στὸν ἀγῶνα μιλώντας σὰν κ α τ ή γ ο ρ ο ς ὅπως θὰ μιλοῦσε ὁποιοσδήποτε στὴν Ἀθήνα, ἔξω ἀπὸ τοὺς ὄρους ἀμνηστίας τοῦ Εὐκλείδη, ἐμπλέκοντας στὴν κατηγορία τοῦ Σωκράτη δύο γενεὲς μαθητῶν: τοὺς Ἀλκιβιάδη, Κριτία καὶ Χαρμίδη καὶ ἐκείνους πού, μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ Σωκράτη, πήγανε στὰ Μέγαρα.

Ὁ Σωκράτης, ἔλεγε ὁ κ α τ ή γ ο ρ ο ς, «μισεῖ τὸν λαό»⁵⁷, «μισεῖ τὴν δημοκρατία»⁵⁸ καὶ «πείθει ὅσους τὸν συχνάζουν νὰ περιγελοῦν τὴν δημοκρατία»⁵⁹ καὶ «νὰ περιφρονοῦν τὸ ἰσχυρὸν πολίτευμα»⁶⁰. Ὁ Σωκράτης εἶναι «δάσκαλος τυράννων»⁶¹, ὅπως ἀκριβῶς ὁ «Κριτίας καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης πὸν (...) ἔχουν προκαλέσει πολλὰ κακὰ στὴν πόλιν»⁶². Ὁ Σωκράτης, ἔλεγε ἀκόμα ὁ κατήγορος, «κάνει τοὺς δικούς του νὰ περιφρονοῦν τοὺς ὑπάρχοντες νόμους»⁶³, ὑποστηρίζει «ὅτι εἶναι τρέλα νὰ βγάζεις στὴν τύχη τοὺς ἀρχηγούς τῆς πόλης»⁶⁴, «διδάσκει τὴν περιφρόνηση πρὸς τοὺς γονεῖς πείθοντας τοὺς φίλους του ὅτι θὰ τοὺς ἔκανε πιὸ σοφοὺς ἀπὸ ἐκείνους»⁶⁵. «διαστρέφει τοὺς στίχους τῶν πιὸ διασήμων ποιητῶν» καὶ «τοὺς χρησιμοποιεῖ σὰν ἀπόδειξη γιὰ νὰ διδάσκει τοὺς φίλους νὰ γίνονται μοχθηροὶ καὶ δεσποτικοί»⁶⁶.

54. Πλάτων, Γοργ. 518E-519A.

55. Πλάτων, Γοργ. 516 κ.ἐπ. Ἀλκ. I 118D-119A.

56. Εἶναι περιττὸ νὰ προσθέσουμε ὅτι, ἄδικα ἢ δίκαια, στὸν Ξενοφῶντα ἢ, πάντως, στὸ περιβάλλον τῶν σωκρατικῶν ἀποδίδονται καὶ ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία καὶ ἡ Λακεδαιμονίων Πολιτεία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο κατακρίνει τὴν ἀθηναϊκὴν κυβέρνησιν τῶν «πολλῶν» τὸ δεύτερο ἐπαινεῖ τὴν σπαρτιατικὴν κυβέρνησιν τῶν «ὀλίγων».

57. Πολυκρ. στὸ Λιβ. Μελ. I, 53.

58. Πολυκρ. στὸ Λιβ. Μελ. I, 48.

59. Πολυκρ. στὸ Λιβ. Μελ. I, 53.

60. Πολυκρ. στὸ Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 9.

61. Πολυκρ. στὸ Λιβ. Μελ. «δάσκαλος ἔργων κακῶν» δ.π. I, 136.

62. Πολυκρ. στὸ Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 12.

63. Πολυκρ. στὸ Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 9.

64. Πολυκρ. στὸ Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 9.

65. Πολυκρ. στὸ Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 49.

66. Πολυκρ. στὸ Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 56.

Όταν ξανόρχισε ἡ ἀντισωκρατικὴ πολεμικὴ, ὁ Πλάτων ἀνταπαντᾷ μὲ τὸν Γοργία, πὺν τὸν συνέλαβε προφανῶς καὶ τὸν ἔγραψε ὀρμώμενος ἀπὸ μιᾶ δυνατῇ συγκίνησιν πὺν προκαλεῖ τὴν ἐπανεμφάνισιν παλιῶν τρόπων γραφῆς. Σ' ἓνα Σωκράτῃ ἀσεβῇ καὶ μισόδημον πὺν κατηγορήσῃ ὁ Πολυκράτης, σ' ἓνα Σωκράτῃ δάσκαλο τυράννων καὶ καταστροφέα τῆς δημοκρατικῆς πατρίδας· σ' ἓνα Σωκράτῃ, μὲ λίγα λόγια, δάσκαλο μαθητῶν πὺν κανένας τοὺς δὲν εἶχε διακριθεῖ γιὰ ὑπηρεσίαις πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴν πατρίδα, πὺν εἶχαν προδώσει πολλὰς φορὰς· ὁ Πλάτων ἀντιπαραθέτει ἓνα Σωκράτῃ, ὁ ὁποῖος σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὴν ρητορικὴν σὰν ἱκανότητα νὰ γοητεύῃ καὶ νὰ εὐχαριστεῖς⁶⁸, δηλώνει τὴν ἀλήθειαν σὰν συμπεριφορὰ ἡθικῆς ζωῆς⁶⁹, πὺν εἶναι καὶ ἓνας τρόπος νὰ διακρίνῃς καὶ νὰ ἀντιπαραθέτῃς μεταξὺ τοὺς ρητορικὴ καὶ φιλοσοφία, ψέμα καὶ ἀλήθεια, δημαγωγία καὶ παιδαγωγία καὶ ἐπομένως δημοκρατία καὶ ἀριστοκρατία. Μὲ τὴν πολιτικὴν δήλωσιν στὸν Γοργία, πὺν ἐκθειάζεται στὴν δήλωσιν πὺν κάνει ὁ Σωκράτης γιὰ τὸν ἑαυτοῦ ὅτι εἶναι ὁ μόνος στὴν Ἀθῆνα πὺν εἶχε ἀντιληφθεῖ σωστὰ τὴν πολιτικὴν σὰν τέχνην νὰ κάνῃς τοὺς ἄλλους καλύτερους⁷⁰, ἡ ρῆξις τοῦ Πλάτωνα καὶ «μερικῶν ἄλλων σωκρατικῶν» μὲ τὴν Πόλιν γίνεται ἀθεράπευτη καὶ ὀριστική· μεταξὺ Πώλου καὶ Σωκράτῃ, μεταξὺ ἐκείνου πὺν μιλάει ὅπως θὰ μιλοῦσαν «οἱ πολλοὶ» καὶ ἐκείνου πὺν μιλάει ὅπως θὰ μιλοῦσαν «οἱ ὀλίγοι» εἶναι διαφορετικὸ τὸ λεκτικὸ γιὰτὶ εἶναι διαφορετικὸς ὁ ρυθμὸς ζωῆς καὶ γι' αὐτό, ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ στὸν Κρίτων⁷¹, δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τοὺς καμιά δυνατότητα διαλόγου καὶ συμβίωσης· οἱ πρῶτοι μποροῦν καὶ νὰ ἀπειλοῦν καὶ νὰ σκοτώνουν, οἱ δεῦτεροι δὲν θὰ σταματήσουν νὰ μιλᾶνε προσπαθώντας νὰ κάνουν καλύτερους τοὺς ἑαυτούς τοὺς καὶ τοὺς ἄλλους⁷².

Τις θέσεις αὐτὰς τοῦ Πώλου καὶ τοῦ Σωκράτῃ θυμίζον, μὲ τὴν δριμύτητα τῆς ἀντίφασιν οἱ δύο ἀντίθετοι, σκληροὶ ὄρκοι πὺν ἐπαναλάμβαναν κάθε χρόνον ἢ Συνέλευσιν τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῇ μιᾷ πλευρᾷ, καὶ οἱ ἀριστοκρατικὰς ἐταιρεῖαι ἀπὸ τὴν

67. Ὡς παραβάλομε τὸν πίνακα τῶν ὑφολογικῶν ὁμοιοτήτων τοῦ *Lutoslawski*, πὺν ἐπαναλαμβάνει ὁ *Stefanini*, Πλάτων, ὁ.π., I σ. LXXX καὶ τὴν ἀντιστοιχία τῶν ἰδιαιτεροτήτων *Εὐθύδημον* καὶ *Γοργία*.

68. Πλάτων, *Γοργ.* 463A-466A· 523DE.

69. Πλάτων, *Γοργ.* 463A-466A· 500 AD· 502E-503A· 526D· 521A· 521B κ. ἐπ. Ἀπολ. 28B, 527B, DE· 515C· 521A.

70. Πλάτων, *Γοργ.* 521 DE.

71. Πλάτων, *Κρίτ.* 49D.

72. Πλάτων, *Γοργ.* 521A-522E.

ἄλλη⁷³. Ὁ Γοργίας συνοψίζει ἐπομένως καὶ δξύνει τὴν σωκρατικὴ μάχη τοῦ Πλάτωνα, τὴν ἐχθρότητα πρὸς τὴν Πόλιν ποὺ ἔχει πέσει στὰ χέρια τῶν «τυράνων»⁷⁴, τὴν ἄκαμπτη ἀντιπάθεια πρὸς τὸν ἀθηναϊκὸ δῆμο ἀπὸ τὸν ὁποῖο πληρώθηκε βέβαια μὲ τὴν ἴδια ἀντιπάθεια, ἀφοῦ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ ὁ Πλάτων ἔπρεπε νὰ πάρει ξανὰ τὸ δρόμο τῆς ἐξορίας, περιμενοντας νὰ ἡρεμήσει ἡ πολεμικὴ ποὺ ἡ κατηγορία καὶ ὁ Γοργίας εἶχανε ἀνάψει ξανὰ στὴν Ἀθήνα.

Σ' αὐτὴ τὴν πολεμικὴ, ὁ Ξενοφῶν ἀπὸ τὴν μακρινὴ ἀπραξία τοῦ Σκιλλούντα σκόπευε νὰ δώσει μιὰ δική του συμβολὴ μὲ μιὰ Ἀπολογία τοῦ δασκάλου, ποὺ σταμάτησε στὰ δύο βιβλία, τὰ πρῶτα ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα βιβλία ποὺ, μὲ κάθε πιθανότητα θὰ ἔμειναν τότε ξένα πρὸς τὴν πολεμικὴ καὶ θὰ κυκλοφόρησαν μὲ τὰ ἄλλα βιβλία τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ποὺ τὰ συνέθεσε ἀργότερα, ἀπηχώντας ἢ λογοκλοπώντας μνῆμες ἄλλων.

Ὅταν ὁ Πλάτων, μετὰ τὴν σικελικὴ περιπέτεια, ἐπέστρεψε στὴν Ἀθήνα, ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη ἦταν ἤδη ἓνα μακρινὸ γεγονὸς καὶ ἡ πολεμικὴ ποὺ εἶχε ξεσπάσει ἀπὸ τὸν θάνατό του εἶχε ὀριστικὰ ἐξαντληθεῖ, κι ἔτσι τὸν σωκρατικὸ Πλάτωνα ποὺ εἶχε δώσει τὴν μάχη του γιὰ νὰ λυτρωθεῖ μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτη, διαδέχτηκε ἀποφασιστικὰ ὁ σχολάρχης Πλάτων, ποὺ δὲν εἶχε ξεχάσει, βέβαια, τὸν παλιό του δάσκαλο, ἀν καὶ ἡ φιλοσοφία του βρισκόταν πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὴν σωκρατικὴ παραინετική.

Ἐὰν ἐπανεξετάσουμε, λοιπόν, τίς πηγές τοῦ σωκρατισμοῦ γιὰ νὰ μάθουμε ὅχι τόσο τί σκεφτόταν ὁ φιλόσοφος Σωκράτης, ἀλλὰ γιατί καταδικάστηκε ὁ Ἀθηναῖος πολίτης Σωκράτης· ὅχι, δηλαδή, γιὰ νὰ φτιάξουμε μιὰ σωκρατικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ γιὰ νὰ κατανοήσουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Σωκράτης φάνηκε στοὺς συγχρόνους του ἀσεβὴς καὶ διαφθορέας, γεγονὸς ποὺ προκάλεσε τὴν κατηγορία καὶ τὴν καταδίκη του, θὰ φανεῖ καθαρὰ ἡ σύγκλιση τῶν κειμένων κατηγορίας καὶ ὑπεράσπισης τῆς σωκρατικῆς πολεμικῆς καθὼς σκιαγραφεῖται ἓνας Σωκράτης δάσκαλος πολιτικῆς καὶ ἄκαμπτος ἀντίπαλος τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

73. Ὁ ὄρκος θανάτου ἐναντίον οἰουδήποτε εἶχε βλάβει ἢ ἀποπειραθεῖ νὰ βλάβει τὴν δημοκρατία στὴν Ἀθήνα βρίσκεται στὸ Ἀνδoκ. Περὶ τῶν Μυστηρίων 96-98. Ὁ ὄρκος τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐναντίον τοῦ λαοῦ ἀναφέρεται στὸ Ἀριστοτ. Πολιτ. V9 1310A.

74. Ὁ Ἐρμόδωρος στὸ Διογ. Λαερτ. II X 106 ἀποκαλεῖ τοὺς δημοκρατικούς ποὺ ἐπέστρεψαν στὴν Ἀθήνα «Τυράννους» ἐπειδὴ ἦταν σφετεριστὲς τῆς κυβέρνησης τῆς Πόλης ποὺ ἄρμοζε ἀντίθετα στοὺς λίγους. Ὁ Αἰλιανός, Ποικ. Ἰστ. III 17, ἀναφέρει πραγματικὰ ὅτι «ὁ Σωκράτης δὲν συμφιλιώθηκε ποτὲ μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ πολιτεία: ἔκρινε πραγματικὰ τὴν δημοκρατία ὅχι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν τυραννία καὶ τὴν ἀπόλυτὴ ἐξουσία».

Ένας Σωκράτης πολιτικός, δάσκαλος τοῦ λόγου εἰδικὰ κατάλληλον γιὰ τὰ θριαμβεύει στὰ δικαστήρια καὶ στὶς πολιτικὲς συνελεύσεις, ἓνας Σωκράτης ἄθροισκος, καὶ διαφθορέας εἶχε ἐμφανιστεῖ ἤδη στὶς Νεφέλες καὶ τὸν ξαναβρίσκουμε στὸν Πλάτωνα, στὴν Ἀπολογία, τὸν Κριτωνα, τὸν Πρωταγόρα καὶ τὸν Γοργία· στὸν λιβέλλο τοῦ Πολυκράτη καὶ τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντα, ἃν καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ πολιτικοῦ Σωκράτη κορύβεται, τουλάχιστο στὸν Πλάτωνα, κάτω ἀπὸ μιὰ λαμπρότητα ὄψεων ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς διάφορες στιγμὲς τῆς πολεμικῆς.

Μιὰ πολεμικὴ δραματικὰ συνοπτικὴ στὸν Γοργία σὰν σύγκρουση δύο ἀντίθετων ἰδεωδῶν ἠθικῆς ζωῆς ποὺ περνᾶνε, διὰ μέσου τῶν ἐμφανῶν συνωνύμων τους ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ πεδίο τῆς σύγκρουσης φιλοσοφία-ρητορικὴ, ἀλήθεια-κολακεία, σ' ἐκεῖνο τῆς πολιτικῆς μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας.

Ἡ ἐπαναφορὰ τῆς σωκρατικῆς ἔρευνας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἠθικο-πολιτικῆς σύγκρουσης, ποὺ περιέβαλλε ὅλες τὶς ὅψεις τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, μὲ τὴν ἀνάγνωση τῶν κειμένων τῆς σωκρατικῆς πολεμικῆς, καὶ τῶν κατηγορητικῶν καὶ τῶν ἀπολογητικῶν, ἀνάγνωση ποὺ θὰ συλλάβει τοὺς λόγους καὶ τὴ σημασία τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτη, ἐξατομικεύοντας τὸν ρόλο τοῦ Σωκράτη στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῆς τῆς σύγκρουσης, καὶ ἐπομένως τὶς προθέσεις καὶ τὸν σκοπὸ τοῦ σωκρατικοῦ διαλόγου, εἶναι τὸ αἶτημα ποὺ θελήσαμε νὰ προβάλλουμε σὰν θέση μεθόδου μὲ στόχο μιὰ δυνατὴ ἐπανεξέταση τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος πέρα ἀπὸ κάθε σκεπτικισμὸ, γιὰ ὁλοκλήρωση κάθε μερικῆς ἔρευνας.